

ESKİ ESER TAHRİBATI VE SANAT TARİHİ ARAŞTIRMALARINDA YARATTIĞI SORUNLAR

Z. Kenan BİLİCİ

Türkiye'de, tarihî anıtların ister şahıs isterse devlet eliyle tahrip edildiğini söylemek için fazla cesur olmak gerekmiyor. Gerçekten de, bugün için genel olarak toplumda, tarihî çevreyi ve bu çevreyi oluşturan anıtları tahrip etmeye veya ortadan kaldırmaya yönelik bir zihniyetin hâkim olduğunu, hattâ bu zihniyetin bazen teşvik edildiğini, tahribat yapanların da himaye gördüğünü söylemek mümkündür. Bir başka deyişle, insanımızın tarihî anıtlara giderek daha hoşgörülü, bilinçli ve tutarlı yaklaşması ve onların korunmasında belki de bir anlamda daha radikal önlemler alınmasını teşvik etmesi, istemesi beklenirken, aksine, bir kesimi, bir yandan bu toplumun kültürel geçmişini görmezlikten gelen veya tümüyle reddeden, diğer yandan da geçmişi bir tür heroizm saplantısı halinde yorumlamaya çalışan ve romantik düzeyde kalan iki ayrı bilim-dışı görüşün taraftarları hâline gelmiş; öte yandan eğitim düzeyindeki çarpıldıkları veya deyim yerindeyse kabaran iştahlarıyla kitlelere yeni yerleşme sahaları vaat etmek uğruna anıtları ortadan kaldıran kimi yerel idarelerin emsal teşkil eden tutumları ve daha pek çok husus, hem, -meselâ sit alanları gibi- zaman içerisinde şahısla devleti karşı karşıya getirmiş; hem de farkında olmadan her ikisini birden zamanla daha acımasız yaparak, tarihî anıtlara karşı toplumda hoşgörüsüz, ilkel, bilinçsiz ve tutarsız yaklaşımların ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

Çok kısa bir süre içerisinde ve akıl almaz bir hızla değişen toplum yapımız, bugün için insanımızı artık tarihî anıtlarla birlikte yaşamak istemeyen, onu misyonunu tamamlamış çağdışı bir unsur olarak kabul edip sahip çıkılacak, üzerine titrenecek bir kültür varlığı olarak değerlendirmeyen tutum ve davranışlara yönlendirerek, kolaylıkla tarihî anıtlara karşı suça teşvik eder bir hâle getirmektedir.

Onun içindir ki, Selçuklu döneminde, kendisinden önceki kültürlerin mimarî unsurlarını faydacı bir anlayışla tekrar değerlendiren vefa-

kâr ustaların, fetihten sonra son derece medenî bir tavırla İstanbul'daki Bizans devrine ait kilise ve şapelere yeni fonksiyon vererek bunların günümüze kadar yaşamasını sağlayanların, hattâ geçen yüzyılın başlarında Konya surlarının etrafında adeta bir açık hava müzesi gibi düzenlenmiş heykellerle içice yaşayanların yerini, bugün, sadece anıtlara değil, eski bir sokak dokusuna bile tahammül edemeyenler almıştır. Bugün Alanya İçkale'sindeki "adam atacağı" denilen yerden denize taş atabilmek için, insanlarımız kale içindeki yapılardan taş sökmeye devam ediyorlar. İçinde altın var diye çinileri parçalayanların, mermer kitabeleri kırıp toz haline getirerek çimento harcının içine katanların, binaların aydınlatma ve ses tertibatı için kitabelerini delerek kordon geçirenlerin veya buralara hoparlör takanların sayısını tesbit etmenin imkânı yoktur.

Öte yandan, vaktiyle Aksaray'da Ervah mezarlığında bulunan muhteşem bir türbe, tuğlalarından yararlanmak için belediye başkanı tarafından ortadan kaldırılmış; Konya'daki İnce Minareli Medrese'nin mes-cidi, rivayete göre, medresenin arkasında oturan bir yetkili tarafından Alaeddin Tepesi'ni daha rahat görmek amacıyla yıktırılmıştır.

Esasen toplumda giderek daha da duyarsız kalınan ve olağan sayılmaya başlanan, sadece tarihi anıtlarımızın tahrip edilmesi veya tümüyle ortadan kaldırılması değildir. Bizde tarihî anıtların bakım, onarım ve korunması ile ilgili konular da, sözgelişi en azından lig maçları kadar taraftar bulamıyor; konuşma salonlarının dışına taşan kuyruklar oluşturamıyor.

Bugün en büyük müzelerimizin dahi günlük ziyaretçi miktarı, küçük bir mahalle kahvesininkinden kat kat düşüktür.

En genel ifadeyle, cehaletten kaynaklanan bu ilgisizliğin ve tedavisi mümkün olmayan salgın bir hastalık gibi yayan tarihi anıtları tahrip etmeye yönelik tutum ve davranışların izahını, sosyolojik etüdlerin ortaya koyacağına şüphe yoktur.

Şurası muhakkak ki, bizim gibi sanayileşmeye çalışan ve maddî çevresi daha hızlı gelişen toplumlar, kendi geçmişlerini bugünkü kimliklerinin tanımlanmasında kullanmak için, daha çok korumak ve gözetmek zorundadırlar. Bunun nedeni son derece açıktır: Tıpkı her birimizin başından geçen ve geçmişte bıraktığımız iyi veya kötü anılar gibi, toplumların da zaman zaman bütün bireylerini biraraya getirici, yakınlaştırmacı ve birleştirici anıları var. Bizim gibi, farklı kıtalardaki değişik toplum çevrelerinden geçip, çok çeşitli kaynaklardan beslenerek kendine

özgü bir sosyal ve politik strüktür hâlinde dünya tarihinde yeni oluşumlar meydana getirmiş ve kültürel kimlik kazanmış bir toplumda, tarihi doğru olarak yorumlamak ve değerlendirmek, maddi kültür verilerinin de ele alınmasını gerektiriyor.

Oysa Türkiye gibi, her devre ait eski eserlerinin fazlalığıyla ve açık hava müzesi olmakla övünen bir ülkede, sanayileşme şehirleşme, şehirleşme ise tarihi anıtları giderek ortadan kaldıran çarpık bir modeli beraberinde getirdiğinden, maddî görüntülerin toplumdaki birleştirici ve bağlayıcı görevleri de sona ermiş oluyor. Bugün insan, 1243 yılı Temmuz ayı başlarında Kösedag'da karşılaşan Selçuklu ve Moğol ordularının birbirleriyle kıyasıya dövüşünü kolay kolay gözlerinde canlandıramaz, fakat Sivas'ta cepheleri birbirine bakan Çifte Minareli Medrese ile Keykavus Şifahanesi'nden daha çok etkilenir." Duygularından büsbütün arınmış bir insan bile, Haliç veya Edirne panoramalarına yeni boyutlar kazandıran Süleymaniye veya Selimiye Camilerini dolaşırken, bunların sadece bizi dünya kültür ve mimarlık tarihinde temsil etme hakkı verdiğimiz Sinan'ın dehasına tanıklık ettiğini değil, fakat aynı zamanda bu anıtların inşaatı için toplumun, ancak yakın tarihimizdeki millî mücadelede rastlanabilecek türden ortak bir amaç uğruna nasıl seferber olduğunu da düşünür. Safranbolu evleri gibi, hâlâ bütün kötü niyetlere karşı inatla direnebilen şehir dokularındaki anıtlar da, Türk sivil mimarisinin ulaştığı yaratıcı düzey, toplumdaki sosyal dayanışma ve saygının bir ifadesi olarak insanları etkilemeye devam ediyorlar. Çünkü insanın hayali, okudukları veya duydukları ile değil, gözüyle gördüklerinden daha çok etkileniyor.

Doğrusunu söylemek gerekirse, biz manevî değerlerimize gösterdiğimiz hassasiyet ve yoğun ilgiyi aynı derecede tarihî anıtlarımıza karşı göstermiyoruz. Esasen bu konuda farklı teamüller sözkonusudur. Söz gelişi eski kervan yolları üzerinde yer alan kervansaraylar, en azından cami, mescid, kütüphane türünden hâlâ fonksiyonlarını devam ettiren anıtlar kadar şanslı değildirler. Karatay Han'ı korumak için demir kapı taktırıp anahtarını oradaki bir vatandaşa vermekte gösterdiğimiz kararlılığı, Zazadin Han'ı için göstermiyoruz. Bitlis'te Bapşin Hanı'nı ziyaretçilere kapatıp. Şerefiye Külliyesi'nin imaretini umumî hela olarak tahsis eden de yine biziz.

Şunu da itiraf etmek durumundayız ki, tahribatın belki de en masumane olanı restorasyonlardır. Bir başka deyişle, ülkemizde yapılan basu restorasyon örnekleri de, yapıda bir tür tahribata yol açıyor.

Karaman'daki Hatuniye Medresesi portalı, buna maalesef en güzel örnektir. Konya-Aksaray Sultan Hanı'nın köşk mescidinin görünlere verebileceği birşey kalmamıştır; hattâ restorasyon konusunda yanlış anlamlara bile volaçabilir. İznik'teki Hacı Özbek Camisi'nde ve daha pek çok yapıda malzeme üzerine çalışmak imkânı ortadan kaldırılmıştır.

Diğer taraftan, biz tarihî anıtları monuşayıl derken, kanımca önemli bir hususu da gözardı ediyoruz. Tarihî anıt, şehrin fizikî dokusunu belirleyen bir unsur olarak, bu doku ile birlikte bir bütün oluşturuyor. Bugün Alaeddin Cami ve Mevlâna Külliyesi ne de Karatay, Sırçalı ve ince Minareli Medreseler olmadan 13. yüzyılın Konyasını hayal etmek imkânsızdır. Alelade bir kişi için bu görüntüler tatmin edici olabilir; ama bunlardan başka, bu Selçuklu başkentinin fizikî strüktürünü bütün yönleriyle tesbit edip aydınlatmak isteyen bir kişi, ya çoktan ortadan kalkmış veya kaldırılmış eserlerin yerlerini bulmaya kalkışır; ya da mevcut olup da çoğu kez etrafında nefes alacak yer bile bırakılmayıp, tarihî çevresinden izole edilmiş anıtlarla nafîle bir bağ oluşturmaya çalışır. Bu durum Kayseri, Malatya, Niksar ve daha pek çok şehir için de sözkonusudur. Esasen biz, Türk şehrinin fizikî dokusu ve gelişme süreci ile ilgili çalışmalara çok geç başladığımız gibi, bizim anıtlarıyla birlikte otantik dokusunu koruyarak örnek teşkil edecek nitelikte geleceğe miras bırakabileceğimiz bir şehrimiz de yoktur.

Koruma ile ilgili söz edilebilecek diğer bir husus da, bizim tarihî anıtlarımıza bakış tarzımız gibi, onların korunması ile ilgili düşüncelerimizin de kararsız ve belirsiz oluşudur. Bizim için bir yapıyı restore edip ona yeniden hayat verdiğimizizi düşünmek rahatlatıcıdır ve yeni bir şikayet gelene kadar yapıyla ilğimiz kesilmektedir. Çünkü periyodik olarak yapıları denetleyen kadrolarımız yoktur. Onun içindir ki, bugün bir türbe kolaylıkla tuvalet veya odun deposu hâline gelebiliyor.

Ülkemizde tarihi anıtların tahribatı konusunda, bu veya buna benzer daha pek çok gözlemde bulunmak mümkündür. Bir tarihî anıtın, bir yıl, hattâ çok daha kısa bir süre sonra akıbetinin ne olacağı meçhul kaldığı için, biz her defasında yeniden keşfetmek, tesbit etmek ve belgelendirmek zorundayız.

Özetle, tarihi anıtlar konusunda artık zaman ve insan faktörüne karşı bir yarış hâlini alan bu çaba, tahribat sürdüğü ve eski eser huku-kumuz belirsiz kaldığı müddetçe, kanımca sadece kendi kültür tarihimizi değil, aynı zamanda dünya tarihindeki yerimizin de anlaşılıp değerlendirilmesi imkânını ortadan kaldıracaktır. 13.3. 1989.